

Vaktaalrubriek

Sterrekundewoordeboek/Dictionary of Astronomy

J.H. de Klerk

Dept. Wiskunde en Toegepaste Wiskunde, Potchefstroomse Universiteit vir CHO, Potchefstroom 2520

Gereelde lesers van die *S.A. Tydskrif vir Natuurwetenskap en Tegnologie* sal weet dat daar reeds die afgelope paar jaar gewerk word aan die nuwe sterrekundewoordeboek. In 'n vorige artikel¹ is daar gemeld dat die werk aan die woordeboek hopelik gedurende 1990 afgehandel sal kan word. Sedertdien is daar verskeie komiteevergaderings gehou en die werk het so goed verloop dat daar nou aangekondig kan word dat ons hoop op die verskyning van *Sterrekundewoordeboek/Dictionary of Astronomy* teen die einde van 1990.

In hierdie artikel sal enkele belangrike sake wat gedurende die afgelope jaar na vore gekom het, bespreek word. Aspekte waaraan veral aandag gegee sal word, is die name van vroeëre sterrebeelde, die betekenis van sommige stername, die spelling van stereiename in Afrikaans, die gebruik van verbandswoorde in die woordeboek en die Suid-Afrikaansheid van die woordeboek.

NAME VAN VROEËRE STERREBEELDE

Gedurende die afgelope paar eeue is die name van sommige sterrebeelde gewysig, terwyl ander sterrebeelde geheel of gedeeltelik by naburige sterrebeelde gevoeg is. As gevolg hiervan het 'n aantal name van sterrebeelde mettertyd verdwyn. Omdat hierdie name interessant is en ook soms in ouer boeke aangetref word, is daar geoordeel dat hulle ook in die woordeboek opgeneem behoort te word – en dan wel die Latynse, Engelse en Afrikaanse name. Aangesien hierdie Afrikaanse name nog nie voorheen gepubliseer is nie, word dit hier weergegee om dit sodoende ook in wyer verband bekend te stel:

Latynse naam	Afrikaans	Opmerking
Antinoüs	Antinoüs	Vroeëre sterrebeeld
Antlia Pneumatica	Lugpomp	Vroeëre naam vir Antlia
Caela Sculptoris	Graveernaalde van die beeldhouer	Vroeëre naam vir Sculptor
Cerberus	Hellehond	Vroeëre gedeelte van Hercules
Columba Noae	Noag se Duiw	Vroeëre naam vir Columba
Custos Messium	Oesbewaker	Vroeëre sterrebeeld
Equuleus Pictoris	Skilder se Esel	Vroeëre naam vir Pictor
Felix	Kat	Vroeëre sterrebeeld
Fornax Chemica	Chemiese Oond	Vroeëre naam vir Fornax
Frederici Honores	Frederik se Eer	Vroeëre sterrebeeld
Globus Aerostaticus	Ballon	Vroeëre sterrebeeld
Horologium Oscillatorium	Slingerhorlosie	Vroeëre sterrebeeld
Lynx sive Tigris	Rooikat of leier Tier	Vroeëre naam vir Lynx
Machina Electrica	Elektriese Masjien	Vroeëre sterrebeeld
Mons Maenalus	Berg Maenalus	Vroeëre sterrebeeld
Mons Mensae	Tafelberg	Vroeëre naam vir Mensa
Musca Australis vel Indica	Suidelike of Indiese Vlieg	Vroeëre naam vir Musca
Musca Borealis	Noordelike Vlieg	Vroeëre sterrebeeld
Noctua	Naguil	Vroeëre gedeelte van Hydra
Norma e! Regula	Waterpas en Reghoek	Vroeëre naam vir Norma
Octans Hadleianus	Hadley se Oktant	Vroeëre naam vir Octans
Officina Typographica	Boekdrukker se Werkplek	Vroeëre sterrebeeld
Ophiuchus vel Serpentarius	Slanghouer	Vroeëre naam vir Ophiuchus
Phoenicopterus	Flamink	Vroeëre naam vir Grus
Piscis Volans	Vlieënde Vis	Vroeëre naam vir Volans
Psalterium Georgii	George se Harp	Vroeëre sterrebeeld
Pyxis Nautica	Seekompas	Vroeëre naam vir Pyxis
Quadrans Muralis	Muurkwadrant	Vroeëre sterrebeeld

Reticulum Rhomboidalis	Ruitvormige Net	Vroeëre naam vir Reticulum
Robur Carolinum	Charles se Eik	Vroeëre sterrebeeld
Sceptrum Brandenburgicum	Brandenburgsepter	Vroeëre sterrebeeld
Scutum Sobiescianum	Sobieski se Skild	Vroeëre naam vir Scutum
Sextans Uraniae	Urania se Sekstant	Vroeëre naam vir Sextans
Solarium	Sonnewyser	Vroeëre sterrebeeld
Taurus Poniatovii	Poniatowski se Bul	Vroeëre sterrebeeld
Telescopium Herschelii	Herschel se Teleskoop	Vroeëre sterrebeeld
Vulpecula cum Anser	Vossie met die Gans	Vroeëre naam vir Vulpecula

DIE BETEKENIS VAN STERNAME

Die betekenis van heelwat stername kon opgespoor word, en aangesien dit nog nie voorheen in 'n Afrikaanse vorm gepubliseer is nie, is daar gemeen dat dit in die woordeboek opgeneem behoort te word. Vooraf word 'n aantal stername gegee en dan interessante feite wat daaruit na vore gekom het.

Wetenskaplike naam	Algemene naam	Arabiese	Afrikaanse betekenis
α Andromedae	Alpheratz	Al Surrat al Faras	Die perd se nawel
α Andromedae	Sirrah	Al Surrat al Faras	Die perd se nawel
α Eridani	Achernar	Al Ahir al Nahr	Die einde van die rivier
θ^1 Eridani	Acamar	Al Ahir al Nahr	Die einde van die rivier
τ Eridani	Angetenar	Al Hinayat al Nahr	Die bog in die rivier
α Persei	Aldjenib	Al Janb	Die sykant
α Persei	Mirfak	Al Marfiq al Thurayya	Die elmboog (by die Pleiades)
ζ Persei	Atik	Al 'Atiq	Gedeelte tussen die skouers
κ Persei	Misam	Mi'sam al Thurayya	Die gewrig (by die Pleiades)
ξ Persei	Menkib	Mankib al Thurayya	Die skouer (by die Pleiades)

Die aandag kan nou op die volgende gevestig word:

Die ster α Andromedae se algemene name is Alpheratz en Sirrah, wat skynbaar geen verband met mekaar het nie – totdat die volle Arabiese naam van die ster (wat tans nie meer in gebruik is nie) bekend is, naamlik Al Surrat al Faras. Dit is dan duidelik dat Alpheratz en Sirrah wel verband met mekaar het.

Die sterre α Eridani, θ^1 Eridani en τ Eridani is aldie sterre in die sterrebeeld Eridanus, die Rivier. Soos in byna alle gevalle is die Arabiese name vir die leek niksseggend, maar 'n lig gaan op sodra die herkoms en betekenis van die name bekend is en 'n mens opmerk dat dit onderskeidelik die einde van die rivier (twee keer) en die bog in die rivier beteken.

Sodra die betekenis van die stername bekend is, is die verband wat die sterre in 'n bepaalde sterrebeeld met mekaar het, ook duideliker en maak 'n sterrebeeld selfs meer sin. Dit blyk veral duidelik uit die Perseus-voorbeeld hierbo.

SPELLING VAN STERIEIENAME IN AFRIKAANS

Navorsing in verband met die oorspronklike Arabiese name van die sterre het tot gevolg gehad dat daar in sommige gevalle weer besin moes word oor die spelling van die name

in Afrikaans. Die volgende voorbeeld sal die saak verduidelik:

Die ster β Orionis is algemeen bekend as Rigel (met die g gewoonlik in Afrikaans soos die g in berge uitgespreek). Die oorspronklike Arabies is egter Rijl Jauzah al Yusra', die linkerenkel van die middelste een, sodat die komitee gemeen het om die spelling Ridjel ook bykomend in Afrikaans op te neem. Enkele ander sterre wat om soortgelyke redes 'n alternatiewe Afrikaanse spelling bygekry het, is die volgende:

Wetenskaplike naam	Arabies	Betekenis	Engels (& Afrikaans)	Bykomende Afrikaans
α Aquilae	Al Ta'ir	Die vlieër	Altair	Alta'ir
η Boötis	Al Mufrid al Ramih	Die enkele ster van die lansier	Muphrid	Mufrid
α Capricorni	Al Jady	Die bok	Algedi	Aldjedi
λ Draconis	Al Jauza'	Die tweeling	Giansar	Djiansar
α Gruis	Al Na'ir	Die skitterende een	Alnair	Alnair
α Herculis	Ras al Jathiyi	Die kop van die knieler	Ras Algethi	Ras Aldjeti
α Librae	Al Zuban al Janubiyah	Die suidelike klou	Zuben el Genubi	Zuben al Djenubi
α Lyrae	Al Natsr al Waqi'	Die neerskiende arend van die woestyn	Vega	Wega
α Orionis	lbt al Jauzah	Armholte van die middelste een	Betelgeuse	Beteldjoes
δ Scorpius	Al Jabhah	Die voorkop	Dschubba	Dsjoebba
ζ U Majoris	Al Qa'id Banat al Na'ash	Die hoof van die dogters van die roubeklaers	Benetnasch	Benetnasj

DIE GEBRUIK VAN VERBANDSWOORDE

Die komitee was van mening dat meer inligting in die woordeboek gegee moet word as slegs 'n lys vertalings. Ook wou die komitee die woordeboek so gebruikersgerig as moontlik maak. Daarom is daar by sommige terme verbandswoorde, bondige verklarings of verwysings na meer uitgebreide verduidelikings in 'n aparte bylae bygevoeg.

Die volgende opmerking kan ook in hierdie verband gemaak word: waar daar aanvanklik gemeen is dat die ou sterrekundewoordeboek, die *Sterrekundewoordeboek/Astronomical Dictionary*,² slegs hersien gaan word, het dit algaande duidelik geword dat die bykomende inligting wat in die "hersiende" woordeboek opgeneem word, so veel is dat dit 'n werk in eie reg word, en nie meer 'n hersiening van die oue nie.

Die volgende voorbeelde kan die gebruik van verbandswoorde in die woordeboek goed illustreer:

- Terme sonder enige verduideliking:
  - * binocular : verkyker
  - * camera : kamera
- Terme wat met ('n) enkele verbandswoord(e) toegelig word:
  - * evening star {Venus}: aandster (Venus)
  - * weak interaction {particle physics}: swakwisselwerking (deeltjiefisika)
- Terme wat met 'n bondige verklaring toegelig word:
  - * equinox {instant when Sun passes equinoctial point} : dag-nag-ewening, ewenag, nagewening (oomblik wanneer Son deur dag-nag-eweningspunt gaan)
  - * equinox {day and night of equal duration} : dag-nag-ewening, ewenag, nagewening (dag en nag ewe lank)
  - * equinox (equinox point) {intersection between ecliptic and celestial equator} : dag-nag-eweningspunt, ewenagpunt, nageweningspunt (snypunt van ekliptika en hemelewenaar)

- Terme met 'n meer uitgebreide verklaring in 'n aparte bylae:
  - * eccentric anomaly <vide Appendix X> : eksentriese anomalie <vide Bylae X>
  - * mean anomaly <vide Appendix X> : middelbare anomalie <vide Bylae X>
  - * true anomaly <vide Appendix X> : ware anomalie <vide Bylae X>

(In bylae X word die verskillende anomalieë dan gesamentlik en met behulp van 'n skets verduidelik.)

DIE SUID-AFRIKAANSHEID VAN DIE WOORDEBOEK

Aangesien sterrekunde 'n internasionale vakgebied is en daar maar min in die woordeboek is wat tipies Suid-Afrikaans is – afgesien natuurlik van die Afrikaans self – was daar 'n eenparige gevoel onder die lede van die komitee om meer Suid-Afrikaanse inligting in die woordeboek op te neem. Van die sake wat hieronder val, is die volgende:

Komete wat na Suid-Afrikaners vernoem is, is in die woordeboek opgeneem, asook ander komete met 'n Suid-Afrikaanse verbintenis. Voorbeelde hiervan is Bennett se komeet, Bester se komeet en die Johannesburgkomeet (ook genoem die Mynerskomeet).

Die name van enkele beroemde Suid-Afrikaanse sterrekundiges is ook in die woordeboek opgeneem. Van hierdie mense kan N.L. de Lacaille, J.F.W. Herschel, R.T.A. Innes en T. Maclear as voorbeelde genoem word.

Daar is ook gepoog om 'n lys saam te stel van die sterrewagte in Suid-Afrika (dié wat vandag bestaan asook dié wat vroeër in gebruik was). Vroeëre name wat in gedagte kom, is die Lamont-Hussey-sterrewag in Bloemfontein, die Boyden-sterrewag by Maselspoort, die Republiek-sterrewag in Johannesburg en die Radcliff-sterrewag in Pretoria.

Enkele ander sake wat opgeneem is en waarna daar hier net verwys kan word, is die Pretoria-oogstuk, 'n Suid-Afrikaansontwerpte teleskoopooogstuk en die Cape Photographic Durchmusterung, 'n sterrekundige katalogus wat aan die begin van hierdie eeu in Kaapstad gepubliseer is. 'n Vraag wat die komitee geïnteresseer het, was of Jan van Riebeeck van die Juliaanse of Gregoriaanse kalender gebruik gemaak het. Die komitee sou graag wou weet of hierdie saak bo alle twyfel opgeklar is.

In verband met die Suid-Afrikaansheid van die woordeboek kan opgemerk word dat van alle vroeëre en huidige sterrebeeldname, slegs Mons Mensae 'n Suid-Afrikaanse karakter het. Dit is dus jammer dat die naam Mons Mensae tans nie meer in gebruik is nie, maar verkort is na die byna niksseggende Mensa (Tafel).

TEN SLOTTE

Waar daar nou haas aan die einde van hierdie projek gekom is, moet daar tog melding gemaak word van die samewerking van die verskillende lede van die komitee – veral tydens vergaderings. Die samewerking was voortdurend hartlik en daar kan net met vreugde en dankbaarheid teruggekyk word op die werk van die afgelope paar jaar.

LITERATUURVERWYSINGS

1. De Klerk, J.H. (1989). Die nuwe Sterrekundewoordeboek, *S.A. Tydskrif vir Natuurwetenskap en Tegnologie*, 8, 167-169.
2. Terblanche, H.J. (red.) (1966). *Sterrekundewoordeboek/Astronomical Dictionary*. (Vaktaalbuuro van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns, Pretoria.)